

Саборна црква у Пожаревцу

У Пожаревцу, некадашњој другој престо-ници кнеза Милоша Обреновића подигнута је једна од првих црквених грађевина у обновљеној Србији. Саборна црква светих арханђела налази се у делу града званом Горња мала, подигнута је на заравни испод једног брежуљка, окружена високим растињем, тако да се и не примећује док се не дође у њену непосредну околину.

О околностима под којима је настала црква Светих арханђела и времену њеног подизања сачуван је мали број архивских података.

Саборну цркву први пут помиње Јоаким Вујић када 1826. године борави у Пожаревцу. Он у свом "Путешествију по Србији" бележи да је оснивач пожаревачке цркве "Јего књажеско Сијатитељство Г. Милош, који је њу сопственим издвигенијем созидао и украсио".¹

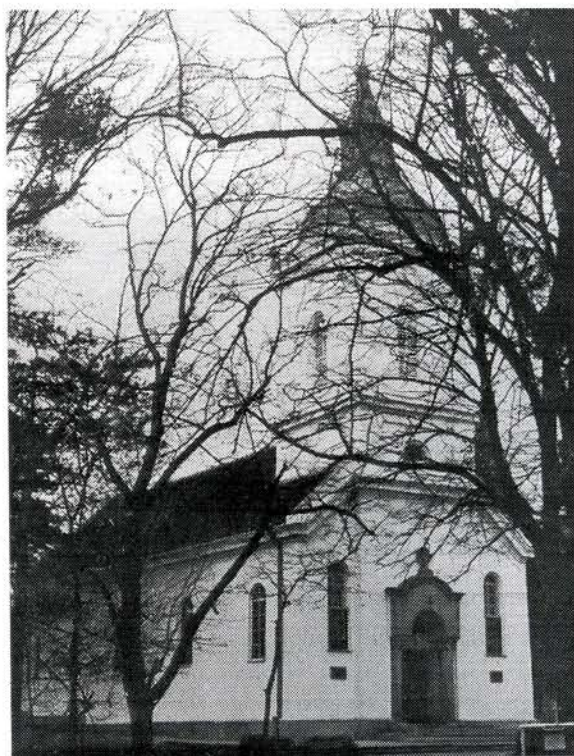
У једном извештају из 1832. године Јосиф Милосављевић шаље попис новосаграђених цркава у нахији пожаревачкој кнезу Милошу, подигнутих за време кнежеве владавине у коме се каже: "Пожаревачка црква је грађена у 1819. лето".² По Милошевој наредби из 1837. године сачињен је списак цркава "Трошком његове светлости сазидани" где се наводи да у Пожаревцу постоји мирска црква, храм св. архангела Михаила зидана 1819. године.³ Исти податак о подизању цркве наводи се 6. фебруар 1837. године у "списку цркви трошком његове светлости у Средоточној команди созидане, поновљене и спомошествоване".⁴

Аустријски путописац Феликс Каниц, такође бележи за време свог боравка у

Пожаревцу 1877. године да се у вароши налази црква светих архистратига, коју је 1819. године подигао кнез Милош.⁵

Према овим сведочанствима можемо прецизно одредити време настанка Саборне цркве у Пожаревцу. Дакле, кнез Милош је 1819. године саградио цркву, односно подигао наос и олтарски простор. Освећење новоподигнуте цркве извршено је 1823. године од стране београдског митрополита Агатангела.⁶

Саборна црква светих арханђела у Пожаревцу подигнута је као једнобродна правоугаона грађевина, са развијеним кор-

Саборна црква у Пожаревцу, 1818. г.

пусом наоса подељеног у три травеја. На источној страни налази се пространа полигонална апсида, док су на северном и јужном зиду изведене певничке апсиде истог облика. С тога у источном делу црква има облик триконхоса.

Унутрашњост цркве засведена је полуобличастим и плитким лоптастим сводовима. Западни травеј засведен је полуобличастим сводом, а средњи и источни травеј засведени су плитким лоптастим сводовима, који се ослањају на подужне зидове грађевине и лукове између травеја који почивају на масивним пиластрима.

Црква је у унутрашњости просторно подељена на наос, олтарски простор и припрату. Наос храма је правоугаоне основе, његова унутрашња дужина без апсиде износи око 10 м, а ширина 8 м. На северном зиду наоса налазе се споредна врата кроз која се улази у цркву. Бочне певничке апсиде изнутра су полукружног облика и оне проширују унутрашњи простор наоса испред олтарске преграде. У наосу се налази шест прозора кроз које допире дневна светлост.

Олтарски простор од наоса дели дрвена олтарска преграда. Олтарска апсида је изнутра полукружног облика, са њене унутрашње стране у средишњем делу усечена је у зид једна дубља правоугаона ниша која се завршава полукружно. У северном делу олтарске апсиде налази се и проскомидија. Она је назначена само једном нишом усеченом у зид. У јужном делу олтарске апсиде налази се једна већа ниша затворена храстовим вратима која служи за чување црквених утвари. Светлост у олтарски простор долази кроз један полукружно завршен прозор на северном зиду олтарског простора и кроз један мали окукус у средишњем делу апсиде.

У западном делу храма налази се припрата, изнад које се уздиже хор и звоник. Изнад припрате на хору налазе се три лучна отвора према унутрашњости. У западном делу цркве према северном зиду смештено је унутрашње спирално степениште које води за горњи део звоника.

Звоник пожаревачке цркве накнадно је дозидан 1854. године.⁷ Том приликом пре-

тходно је порушен чеони зид цркве, а уместо њега озидана су два јака ступца квадратног пресека. Други пар стубаца утопљен је у нови озидани западни зид. Облик и пропорције нису усклађене са првобитном грађевином. Масивни тешки звоник конципиран је у класицистичком духу и он знатно одудара од главног дела храма. Звоник је квадратног пресека, њега покрива звонасти зарубљени кров са латерном на врху.

Главни улаз налази се на западној страни, изведен је у камену са клесаним декоративним мотивима. На северном зиду налази се споредни улаз у цркву у облику лучно завршеног правоугаоног отвора изнад кога се налази једна плитка полукружна ниша. У источном делу јужног зида налазе се још једна врата мањих димензија, кроз која се улази у олтарски простор.

На цркви Светих арханђела налази се укупно 12 прозора, од тога по пет на северном и јужном зиду и два на западном зиду. Прозорски отвори распоређени су у једном реду и сви су у облику монофора.

Саборна црква светих арханђела зида-на је у комбинацији камена и опеке, омалтерисана је и обојена у бело. Кров цркве је двосливан, а кровни покривач је од бибера црепа. Укупне димензије цркве су 26,50 м x 10,00 м.

Архитектонска декорација Саборне цркве у Пожаревцу веома је оскудна. Зидне површине цркве једноставно су обрађене, оживљене су правоугаоним прозорским отворима који се при врху завршавају лучно. Једини пластични украси на фасадама су профилисани подкровни венци. Нешто више су разуђене фасаде звоника и западног прочеља храма.

Фасаде звоника подељене су хоризонталним профилисаним венцем у две зоне и перфориране су са четири монофоре изнад којих су постављени слепи окулиси. Горња зона звоника рашчлањена је са четири угаона пиластра са капителима.

Западно прочеље храма украшено је богато, клесаним каменим порталом израђеним од беловодског пешчара 1936. године.⁸ Портал је обликован у српско-

византијском стилу са клесаним декоративним мотивима и наглашеним профилном архиволте.

Од камене пластике у цркви се налази часни престо исклесан од квалитетног црвенкастог мермера. Престо је израђен у Пешти о чему сведочи натпис исписан у доњем делу на мермерној плочи.

Саборна црква светих арханђела у Пожаревцу настала је у времену општих политичких и економских промена, које су се одразиле и на културни живот, односно на развој уметности у обновљеној Србији кнеза Милоша.

У оваквој духовној клими осећају се и први видљиви знаци архитектонске преоријентације у области црквеног градитељства, који се примећују и на Саборној пожаревачкој цркви. Те промене на Саборној цркви односе се пре свега на величину грађевине, начин градње и употребљени материјал. Што се тиче архитектонске концепције, црква Светих арханђела је и даље задржала облике традиционалног српског црквеног градитељства, па се с тога пожаревачка црква може схватити као израз трајања онога што је неговано у претходним епохама српске богате традиције.

Саборна црква светих арханђела је временом мењала свој изглед. Услед сукцесивне изградње на цркви је остварена симбиоза више стилских и конструктивних елемената, који се огледају у доградњи масивног класицистичког звоника у западном делу цркве и постављању портала на чеоној фасади цркве обликованог у српско-византијском стилу.

Слична архитектонска решења можемо срести на још неким црквама грађеним у овом времену. То су: црква Свете Тројице у Крагујевцу, грађена 1818. године и црква Светог Петра и Павла у Јагодини, такође из 1818. године. Све три цркве у Пожаревцу, Крагујевцу и Јагодини подигао је кнез Милош. Заједничко за све три цркве је да су обликоване као једнобродне засведене грађевине са бочним певничким апсидама, да је за зидање коришћен чврсти

материјал, и да су све три првобитно подигнуте без звоника, кога су накнадно добиле са западне стране.

Цркве овакве архитектонске концепције грађене су широм кнежевине Србије и тридесетих година прошлог века, а најближи пример угледања на архитектуру пожаревачке цркве свакако представља црква у Ваљеву. Приликом подизања цркве у Ваљеву кнез Милош је наложио да се нова ваљевска црква гради по узору на пожаревачку цркву.⁹ Црква у Ваљеву подигнута је 1837. године као једнобродна засведена грађевина са певничким апсидама и класицистички обликованим звоником на западној страни.¹⁰

Ко је био градитељ пожаревачке Саборне цркве нисмо успели да утврдимо, пошто нису сачувани поуздани архивски подаци. Градитеља пожаревачке цркве треба тражити међу познатим мајсторима који су градили остале Милошеве задужбине у кнежевини Србији. Можда је њен градитељ био познати неимар Милутин Гођевац који је саградио многе Милошеве цркве или мајстор Тодор Петровић из Пожаревца. И један и други мајстор је деловао на овом подручју у времену када је подигнута пожаревачка црква, стога би се могло претпоставити да је један од њих био градитељ Саборне цркве у Пожаревцу, међутим без даљих систематских истраживања не можемо дати поуздан одговор на ово питање.

Сликариство

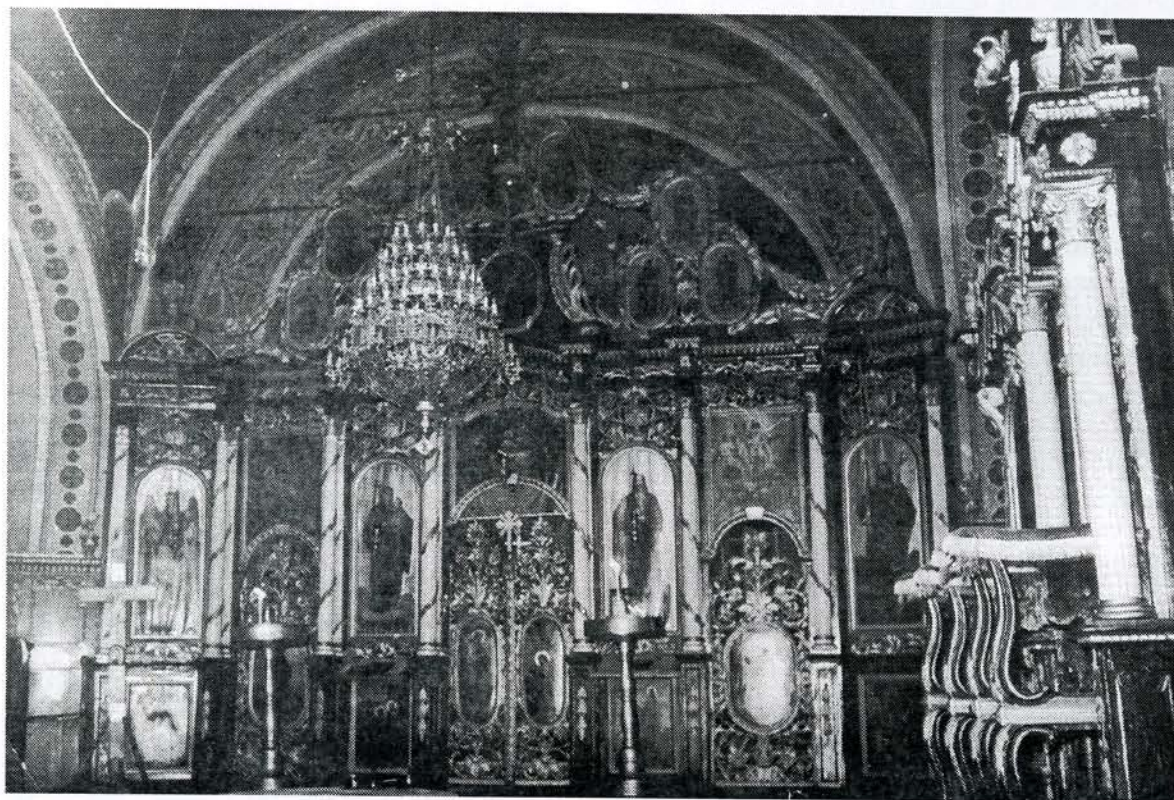
У пожаревачкој Саборној цркви налази се иконостас са иконама Николе Марковића као и мања збирка целивајућих икона, рад Јање Молера. Иконостас Николе Марковића је трећи по реду од настанка цркве. Наиме захваљујући "Путешествију по Србији" Јоакима Вујића сазнајемо да је Саборна црква 1826. године имала "измолвано ново темпло и све нужне црковне вешчи".¹¹ Како је изгледао тај први иконостас пожаревачке цркве није нам познато, али из архивских података сазнајемо ко је био аутор тог иконостаса кога је Јоаким Вујић видео 1826. године.

Наиме, кнез Милош је за израду иконостаса у новоподигнутој цркви ангажовао молера Аксентија Јанковића 1824. године.¹² Јанковић је убрзо насликао неколико икона и послао их кнезу Милошу, "заједно са назначенијем цене њине". Милош није био задовољан приспелим "образима", али ипак пристаје да Јанковић заврши иконостас под условом да се убудуће постара "образ соотјетствени карактер онога измлати, којег он представља".¹³ Цео посао око исликавања икона за иконостас пожаревачке цркве завршен је 1825. године. Исте године 15. децембра сликар Аксентије Јанковић пише кнезу Милошу из Вршца тражећи новац за завршени посао и каже: "... моја је жеља свагда била, и остаје; толко вашему Сијателству удовољити, и код вашегу Сијателства за цјели живот

Шта се десило са првим иконостасом пожаревачке цркве није нам познато, међутим знамо судбину другог иконостаса који је пожаревачка црква добила 1852. године. Новија истраживања указују да је познати сликар у обновљеној Србији Милија Марковић 1852. године израдио иконостас у Саборној цркви у Пожаревцу и да је он доцније пренет у манастир Рукомију.¹⁵

Данашњи иконостас Саборне цркве светих арханђела израђен је 1870. године.¹⁶ Иконостас је конципиран у класицистичком духу са барокним дуборезним украсима. На иконостасу се налази укупно 23 иконе различитих форми и димензија. Све иконе су сликане техником уља на платну или на платну кашираном на дрвеној подлози.

Иконостас Саборне цркве у Пожаревцу, рад Николе Марковића, 1870. год.

мој у милости пребити; колико сам обаче времена потрошио, трудољубија употребио, док сам дјела к концу привео и окончао, то вашему Сијателству на мјерило правди и милостивому благоразсуденију остављам".¹⁴

Иконописна целина на пожаревачком иконостасу представља рад Николе Марковића, сликара већих ликовних знања чији је стил препознатљив и у овој цркви.¹⁷ Никола Марковић (1843-1889) припада познатој сликарској породици Марковић, која је

деловала на овом подручју средином и у другој половини XIX века. Никола Марковић је школовани сликар и он се углавном бавио црквеним сликарством, о чему сведочи велики број иконостаса у црквама широм Србије. Никола Марковић је прва сликарска знања стекао од оца Милије са којим у почетку заједно ради, а касније учи код Стеве Тодоровића.¹⁸ Са Стевом Тодоровићем Никола Марковић касније постаје најближи сарадник и једно време заједно раде на изради иконостаса. Као сликар Никола се усавршавао у Немачкој и Француској, а у времену између 1865. и 1870. године заједно са братом Радованом студира на фирентинској Академији уметности.¹⁹

Никола Марковић ради у романтичарском расположењу, што је карактеристично и за његово сликарско остварење у пожаревачкој цркви. Његов особени ликовни манир посебно је уочљив на композицији Благовести на царским дверима. Марковићев начин сликања Благовести обележен је меком моделацијом, топлим колоритом сачињеним од црвених, ружичастих тонова, сигурном дефиницијом облика сликаних широким пастуозним намазима. На осталим иконама осећа се већа тежња ка чвршћој моделацији, грубљој фактури и наглашеној улози цртежа. Колорит је топао са употребом црвених и ружичастих тонова са местимичним акцентима беле боје.

Оваква ликовна решења могу се срести на већини његових иконостаса. Овом приликом упоредили смо његов рад у пожаревачкој цркви са неким његовим иконостасима на овом подручју. На иконостасима црква у Жагубици, Гроцкој и Милошевцу, које је такође радио Никола Марковић уочљив је карактеристичан ликовни манир овог сликара, што се посебно да уочити на представама Благовести на царским дверима. Остале иконе сликане су на сличан начин као и у пожаревачкој цркви. У погледу иконографских решења и распореда икона на иконостасу не уочавају се неке битне разлике.

Што се тиче распореда икона на пожаревачком иконостасу, не примећују се неке новине или одступања од уобичајених

схема. Иконе на царским и бочним дверима, као и овални медаљони рађени су у техници уља на платну кашираном на дрвену подлогу, док су све остале иконе рађене уљем на платну. Распоред икона је следећи:

У соклу су на квадратним пољима насликане 4 композиције:

– Гостољубље Аврамово, уље на платну кашираном на дасци, димензије 47 x 70 цм. На икони је приказана старозаветна композиција са представом три анђела која симболишу свету Тројицу. Ова композиција је доста затамњена наслагом чађи тако да се ликови не распознају најбоље.

– Сусрет Марије и Јелисавете, уље на платну кашираном на дасци, димензије 47 x 70 цм. Сцена се дешава у екстеријеру испред градских зидина са две загрљене женске фигуре. Ова икона је као и остале насликане у соклу, затамњена од наслаге чађи.

– Кушање Христа, уље на платну кашираном на дасци, 47 x 70 цм. Икона представља сцену са Христом и ђаволом у пејзажу.

– Усековање главе светог Јована Крститеља, уље на платну кашираном на дасци, димензије 47 x 70 цм. Сцена се дешава у ентеријеру – тамници, у првом плану су Салома са одсеченом главом светог Јована Крститеља и целат са мачем у руци. Између њих је тело светитеља.

На царским дверима у два овална медаљона смештена је сцена Благовести. На северном крилу насликан је архангел Гаврило, а Богородица на јужном крилу. Фигура архангела из Благовести карактеристична је за рад сликара Николе Марковића, што његов рад чини лако препознатљивим и на пожаревачком иконостасу. Ова фигура је изванредно моделована, зналачки обрађеним драперијама и инкарнатом. Архангел Гаврило лебди у ваздуху и сав је у покрету, обавијен у драперију пуну ваздуха. Ова грациозна фигура насликана је слободним потезима кичице, пастуозним намазима боје, који доприносе лепоти ове композиције. На јужном крилу двери представљена је Богородица као млада девојка

која седи и чита књигу, одевена је у мофорнион маслинасте боје. Димензије иконе су 38 x 88 цм.

На северним дверима у овалном медаљону смештена је икона која представља архангела Стефана. Светитељ је насликан у стојећем ставу, обучен у ђаконски орнат, украшен декоративним детаљима и оперважен златном траком. Светитељ у једној руци држи јеванђеље, а у другој кадионицу. Фигура је складних пропорција смештена у пејзаж са архитектуром у позадини. Икона је сликана техником уља на платну кашираном на дрвену подлогу. Димензије овалног медаљона износе 50 x 84 цм.

На јужним дверима представљена је композиција Исцељење слепог. Ова композиција представља догађај из Новог завета, како св. архангел Гаврило враћа вид слепом старцу. Сцена је смештена у пејзажу са архитектуром у позадини. Сликана је уљем на платну кашираном на дрвету. Димензије овалног медаљона износе: 50 x 81 цм.

Престоне иконе су сликане уљем на платну и на њима се налазе фигуре светог архангела Михаила, Богородице, Христоса и светог Јована Крститеља.

Свети архангел Михаило је представљен као стојећа фигура раширених ногу у енергичном ставу. Обучен је у одећу рат-

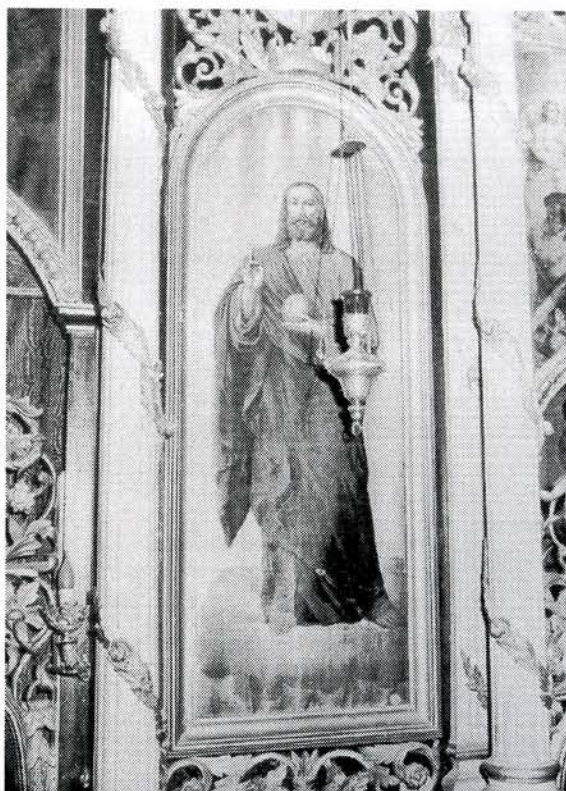
ника са мачем у једној и теризијама у другој руци. Фигура је складних пропорција, цртеж је коректан, мускулатура је нешто више потенцирана, док је лик обрађен доста нежно. Димензије ове иконе износе: 55 x 148 цм.

Престона икона са представом Богородице са малим Христом у наручју насликана је у стојећем ставу контрапоста. Богородица је обучена у црвени мофорнион и плави химатион, а Христ је одевен у зелене хаљине. Фигура је зналачки обрађена, цртеж је прецизан, набори драперија су фино распоређени. У колористичкој обради преовлађују црвени ружичасти и плави тонови. Димензије: 55 x 148 цм.

Икона Исуса Христа представљена је такође у стојећем ставу. Христос стоји на небу, у левој руци држи земаљску куглу а десном руком благосиља. Одевен је у ружичасти химатион и плави огртач са златном траком на ивицама. Набори драперија су вешто изведени. Христ је представљен као снажан човек, одлучних црта са дугом смеђом косом и брадом. Позади на је сликана златном бојом, као и све престоне иконе. Димензије: 55 x 148 цм.

Престона икона архангела Михаила

Престона икона Исуса Христа

Престона икона са ликом Јована Крститеља приказује светитеља такође у стојећем ставу. Левом руком држи крст са траком, док десном руком показује према небу. Светитељ је приказан као човек средњих година, озбиљног лица са црном косом и брадом. Димензије иконе су: 55 x 148 cm.

Изнад северних двери смештена је икона са композицијом Рођење Христа. Сцена је смештена у ентеријер са више фигура. У нејасној позадини се назире фигуре које присуствују овом чину. Димензије: 70 x 80 cm.

На уобичајеном месту, изнад царских двери налази се икона са представом Тајне вечере. Сцена се одвија у ентеријеру, за столом правоугаоног облика у централном делу је приказан Исус Христос а са леве и десне стране су груписани апостоли, по шест са сваке стране. Јуда је мало издвојен и сенка пада на њега. Димензије 60 x 30 cm.

Изнад северних двери смештена је икона са композицијом Преображења Христовог. У централном делу композиције насликан је Христос. Христос се налази на узвишењу, лево и десно од Христовог су приказани пророци Мојсије и Илија, а испод су апостоли св. Петар, св. Јован и св. Јаков. Композиција је симетрично компонована у простору. Димензије 70 x 80 cm.

Иконостас се завршава декоративним крстом са насликаним Распећем и два овална медаљона на којима су насликане стојеће фигуре Богородице и светог Јована Богослова.

Испод крста у овалном медаљону налази се композиција Скидање са крста, док су са северне и јужне стране постављена по три овална медаљона са представама старозаветних пророка.

Саборна црква светих арханђела у Пожаревцу поседује збирку од 12 целивајућих икона, које представљају драгоцену иконописну целину зографског сликарства из прве половине деветнаестог века.

Све иконе из ове збирке изашле су из једне уметничке радионице. По сликарском поступку, иконографским решењима, а нарочито по сликању фигура и начину

обrade ликова, можемо закључити да ова мала збирка представља целину коју је радио један од најпознатијих сликара Милошевог времена Јован Стергевић, познатији под именом Јања Молер. Јања Молер је ову збирку икона за пожаревачку цркву израдио око 1830. године.²⁰ Познато је да је овај сликар оставио за собом велики број икона широм Кнежевине Србије, а посебно у црквама и манастирима где се кнез Милош појављује као ктитор или приложник.²¹

У Саборној пожаревачкој цркви Јања Молер је израдио 12 празничних икона мањих димензија. На свим овим иконама можемо препознати карактеристичан ликовни манир Јање Молера. По сликарском поступку, иконографским решењима заједничка одлика ових икона је да су рађене у духу традиције касновизантијског сликарства, примењујући неке елементе левантинског барока. Његов лако препознатљиви стил огледа се у снажно израженој декоративности са мноштвом фигура. Фигуре су статичне и непропорционалне. Физиномије су безизражајне са укоченим погледима и широко отвореним очима. Колорит је сведен на употребу неколико основних боја са много злата. Све иконе одликују се јаким графицизмом, који се нарочито осећа при обради драперија. На овим иконама доминирају расветљене нијансе плаве и ружичасте боје на црвеној основи. Ликови су оштро моделовани маслинастим тоновима, инкарнат је сликан ружичастим намазима са белим акцентима преко окерне основе.

Све иконе из ове мале збирке рађене су у техници темпере на дасци. На иконама су насликане следеће композиције и појединачне представе светитеља:

– Благовести, димензије 25 x 35 cm. Сцена је смештена у екстеријеру са архитектуром у позадини. У предњем плану представљен је архангел Гаврило са крином у руци како прилази Богородици и објављује јој радосну вест. Фигуре су непропорционалне са безизражајним физиномијама. У горњем делу иконе у облаку је насликан Бог отац.

- Рођење Исуса Христа, димензије 24 x 35 цм. На икони је представљена композиција са фигурама Богородице, св. Јосифа и малог Христа у јаслама. Радња се дешава у пећини, у предњем плану су пастири, а у позадини анђели.
- Сретење, димензије 25 x 35 цм. Сцена је представљена у ентеријеру. Богородица и св. Јосиф су приказани како предају малог Христа Симеону Богопримцу.
- Улазак у Јерусалим, димензије 25 x 35 цм. Композиција је представљена са мноштвом фигура и декоративних детаља. У предњем плану је Христос на магарцу, а у позадини је дата архитектура.
- Преображење, димензије 23 x 34 цм. У централном делу композиције представљен је Христ. Са једне и друге стране су пророк Илија и Мојсије, као и апостоли св. Петар, св. Јован и св. Јаков.
- Васкрсење, димензије 25 x 35 цм. У централном делу композиције је представљен Христ. У десној руци држи крст са црвеном заставом. У левом углу је представљен анђео који седи на саркофагу, а у десном углу су мироносице.
- Распеће, димензије 25 x 35 цм. На икони је представљен Христ разапет на крсту.
- Воздвиженије часног крста, димензије 25 x 35 цм. Сцена је представљена у ентеријеру са мноштвом фигура.
- Рођење Богородице, димензије 23 x 24 цм. Композиција са сценом рођење у ентеријеру са архитектуром у позадини.
- Ваведење Богородице, димензије 25 x 35 цм. Сцена се одвија у ентеријеру храма. Св. Јоаким и св. Ана приводе малу Богородицу свештенику.
- Успење Богородице, димензије 25 x 35 цм. У централном делу композиције представљена је Богородица на одру, коју окружују апостоли.
- Св. апостоли Петар и Павле, димензије 26 x 35 цм. Фигуре апостола су у стојећем ставу. Оба придржавају са по једном руком храм а у другој држе јеванђеља.

Предмети примењене уметности

Саборна црква св. арханђела у Пожаревцу поседује прилично велики број предмета примењених уметности и богослужбених књига, међу којима има вредних примерака златарских радова занатско уметничке израде, црквеног веза и старих штампаних књига.

Златарски радови из Саборне цркве представљају драгоцену збирку богослужбених предмета насталих током прошлог века. На неким од златарских радова налазе се приложнички натписи, а посебно су интересантна два богослужбена предмета на којима се налазе сигнатуре и жигови златара Стојића.

Мајстор Стојић је за Саборну цркву крајем шесте деценије израдио један престони филигрански крст и оков за јеванђеље, на којима се налазе његова сигнатура и жиг у облику српског грба са ознаком квалитета легуре сребра. Уз београдског златара Јована Николића, Стојић је један од најпознатијих српских златара XIX века који су на својим предметима остављали сигнатуре и жигове.²² Оба ова златара појављују се у Србији средином XIX века, када долази до све израженијих усвајања западњачких утицаја у српском златарству.

Западњачка струјања приметна су и на златарским радовима мајстора Стојића, који се чувају у пожаревачкој Саборној цркви. Јеванђеље са оковом златара Стојића из Саборне цркве штампано је 1868. године у Москви. Величина јеванђеља је 28,5 x 39,5 цм. Корице јеванђеља су од дрвета, обложене платном бордо боје. Обе стране корица украшене су сребрним оковом. Оков на предњој страни корица се састоји од једног овалног медаљона и четири мања угаона дела. У централном овалном медаљону у рељефу је израђена композиција Васкрсења Христовог, док су у четири угаона дела окова представљена четири јеванђелиста са својим атрибутима. На задњој страни корица у средини је постављен један овални медаљон са приказаним Распећем.

*Јеванђеље златара Стојића, са представом
Васкрсења, 1868. год.*

Оба овална медаљона на предњој и задњој страни корица класицистички су конципирана, док су четири угаона дела са представама јеванђелиста на предњој страни обликована у стилу другог рококоа.

За разлику од сребрног окова јеванђеља где Стојић примењује чисте савремене западњачке облике, приликом обраде филигранског окова за престони крст Стојић остаје више везан за домаћу традицију. Престони крст је богато украшен сребрним оковом fine занатскоуметничке израде. Крст је рађен у духу домаће традиције са тежњом ка европеизацији облика. Висина крста је 34 цм, кракови крста 13 x 18 цм, пречник стопе крста 12,5 цм. Унутрашњи део крста израђен је у дуборезу са обе стране. На једној страни дуборезног крста представљено је Распеће, а на другој је Крштење Христово. Оков крста је израђен у техници филигран са гранулацијом. Целом површином окова крста извија се танка тордирана жица образујући разноврсне цветне витице, розете и волуте. Површину окова украшава разнобојно стакло. Стопа крста и дршка је такође богато обрађена у филиграну са гранулацијом.

На оба богослужбена предмета које смо укратко описали налазе се сигнатуре и жигови златара Стојића. Жиг и сигнатура златара Стојића налазе се на свим деловима окова за јеванђеље из 1868. године, док су сигнатура и жиг на престонном крсту утиснути по ободу стопе са спољне стране.

Жиг златара Стојића је у облику српског грба са четири оцила која су постављена једно наспрам другог између кракова крста. У централном делу жига исписан је број 13 који означава квалитет легуре сребра. Стојић је такође на оба предмета исписао своје име мешајући ћирилицу и латиницу што упућује на претпоставку да је он вероватно златарски занат учио на западу. Интересантно је да и поменути златар Николић који повремено ради заједно са Стојићем своје презиме исписује на немачкој транскрипцији, што указује да је и овај мајстор учио на западу, највероватније у Аустрији, где је можда заједно са Стојићем стекао златарски занат. Као што смо нагласили, златари Стојић и Николић су на неким пословима радили заједнички. Тако ова двојица златара за београдску Вазнесењску цркву раде један сребрни путир, где је Стојић израдио горњи део путира—чашу, а Николић је израдио доњи део—ногу и базу.²³ За Вазнесењску цркву у Београду Стојић ради и самостално две кадионице у традиционалном маниру са елементима барока.²⁴ Средином XIX века Стојић израђује прибор од сребра за Томанију Обреновић обликован у бидермајеру,²⁵ а крајем шесте деценије израђује и један филигрански ручни крст за цркву у Великој Моштаници код Београда, где се такође осећа симбиоза традиционалних и западњачких елемената.²⁶ Савремене западњачке облике Стојић примењује и на једној кадионици коју је израдио за Саборну цркву у Београду, као и на свећњацима који се налазе у цркви Ружици у Београду.²⁷

Сви ови предмети обележени су сигнатуром и жигом златара Стојића.

Анализирајући Стојићеве златарске радове из Пожаревца, као и његова остала остварења можемо уочити да се на његовим радовима преплићу домаћа традиција

и западњачка стилска концепција облика, од традиционалних локалних елемената, преко барокних мотива, класицизма до елемената другог рококоа. На богослужбеним предметима златара Стојића у Пожаревцу нису примењени чисти стилски концепти, међутим квалитет ових предмета и стилски манир који је примењивао Стојић превазилазе дотадашња схватања домаћих златара који су и даље следили домаћу традицију и застареле технолошке поступке.

Посебну новину у српском златарству XIX века представљају жигови на златарским предметима мајстора Стојића, што омогућава даља истраживања његових дела којих вероватно има по црквама широм Србије.

На крају треба истаћи да златарски радови мајстора Стојића из пожаревачке цркве имају великог значаја за проучавање српског златарства XIX века, како због жигова и сигнатура на њима, тако и због нових стилских концепција, квалитета и начина израде, по чему се Стојићева остварења из Пожаревца издвајају из великог броја ове врсте предмета који су рађени од стране анонимних српских мајстора широм Србије.

Међу сачуваним богослужбеним предметима занатско-уметничке израде посебно издвајамо и следеће:

– Позлаћени оков јеванђеља из 1848. године

Оков јеванђеља је израђен од сребра и позлаћен 1982. године. Предња страна богато је украшена декоративним барокним мотивима. У централном делу предње стране налази се композиција Васкрсења израђена у емајлу, а у угловима су четири медаљона са представама јеванђелиста. Задња страна обрађена је на исти начин, с тим што је централни медаљон са представом Распећа израђен у металу.

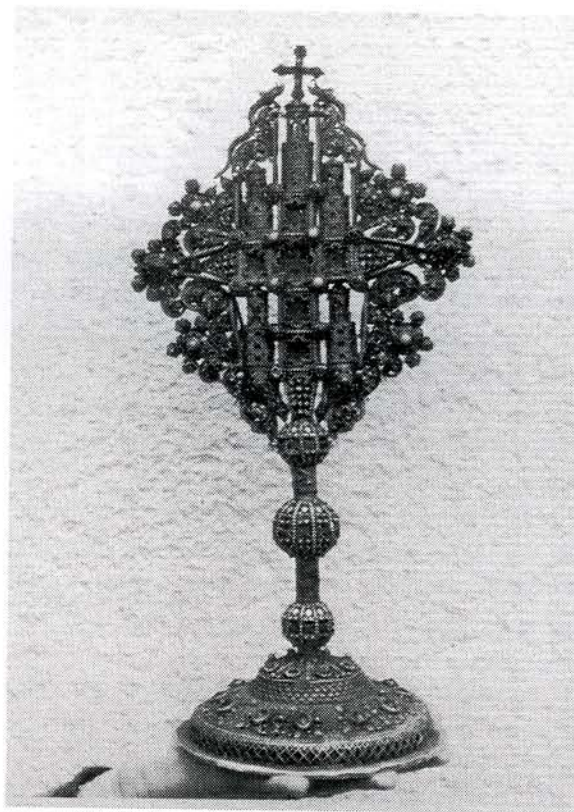
– Оков јеванђеља из 1849. године

На платненом повезу, са предње стране у централном делу постављен је медаљон са представом Васкрсења израђен од бакра, а у угловима су медаљони јеванђелиста начињени од истог материјала.

– Велики престони крст

Крст је богато украшен сребрним и позлаћеним оковом fine занатске израде. Унутрашњи део крста израђен је у дуборезу, а спољни оков изведен је у техници филигран са гранулацијом. Површину окова украшава разнобојно стакло и корали. Танка сребрна тордирана жица извија се целом површином окова, а при врху је изведена у облику две змије. Стопа крста такође је богато обрађена у филиграну са гранулацијом и цизелирањем. По ободу стопе урезан је натпис:

КУЮНЦІА ЕФРЕМЪ ГЛІГОРІЕ У
ПЕЋЪ

Велики престони крст

Кандила

У цркви се испред иконостаса налазе четири кандила исте обраде и различитих димензија. Кандила су израђена од сребра са средњим трбушастим делом. Украшена су декоративним цветним мотивима у техници искуцавања и ажурирања.

Два већа кандила су димензија: висина 25 цм, ширина трбушастог дела 10 цм. Димензије мањих кандила су: 20 x 10 цм.

Црквени вез

Од црквеног веза у цркви се чува само једна плаштаница из средине XIX века. На платну бордо боје извезена је композиција Христовог полагања у гроб. У угловима су приказани јеванђелисти са својим атрибутима. Испод композиције на доњој маргини плаштанице извезен је сребрним концем приложнички натпис.

Бојослужбене књиџе

Саборна црква поседује већи број старих штампаних књиџа које се чувају у храму и црквеној библиотеци. Поред јеванђеља које смо поменули, издвојили смо још неколико вреднијих књиџа:

1. Антологион, штампан у Москви 1753. године са дрвеним корицама и кожним повезом. На предњој страни корица утиснут је овални медаљон са представом Благовести. Димензије 21 x 32 цм.

2. Службеник, штампан у Будиму 1784. године са дрвеним корицама и кожним повезом. Димензије 21 x 32 цм.

3. Молебное пјение, штампано у Москви 1785. године са дрвеним корицама и кожним повезом. На предњој страни корица утиснута је врежа у златотиску. Димензије 21 x 32 цм.

4. Осмогласник, штампан у Москви 1765. године у новом платненом повезу. Димензије 20 x 32 цм.

5. Требник, штампан у Москви 1802. године, кожни повез са златотиском, 24 x 35.

Саборна црква светих арханђела у Пожаревцу настала је у времену општих политичких и економских промена, које су се одразиле и на културни живот, односно на развој уметности у обновљеној Србији кнеза Милоша.

У оваквој духовној клими осећају се и први видљиви знаци архитектонске преоријентације у области црквеног градитељства, који се примећују и на Саборној пожа-

ревачкој цркви. Те промене на Саборној цркви односе се пре свега на величину грађевине, начин градње и употребљени материјал. Што се тиче архитектонске концепције, црква Светих арханђела је и даље задржала облике традиционалног српског црквеног градитељства, па се с тога пожаревачка црква може схватити као израз трајања онога што је неговано у претходним епохама српске богате традиције.

Саборна црква светих арханђела је временом мењала свој изглед. Услед сукцесивне изградње на цркви је остварена симбиоза више стилских и конструктивних елемената, који се огледају у доградњи масивног класицистичког звоника у западном делу цркве и постављању портала на чеоној фасади цркве обликованог у српско-византијском стилу.

Пожаревачка црква једна је од ретких црквених грађевина насталих у кнежевини Србији у којој су сакупљена дела из скоро свих видова уметничког стварања.

Уметничко сликарство Саборне цркве представљено је у делима два позната сликара из различитих епоха и сасвим супротних ликовних схватања. Први сликар је Јања Молер, он за пожаревачку цркву 1830. године израђује 14 целивајућих икона које представљају веома интересантну целину зографског сликарства прве половине XIX века.

Насупрот Јањи Молеру, који ради у застарелом маниру косновизантијског сликарства, други сликар пожаревачке цркве, Никола Марковић ради у сасвим другом маниру. Ради се о сликару широког сликарског знања који је на пожаревачком иконостасу, односно на његовом сликаном делу оставио изванредне иконе рађене у духу романтизма.

Многи предмети примењене уметности, који се чувају у цркви Светих арханђела имају велики значај за проучавање ове врсте уметности код нас. Посебно су занимљиви златарски радови са сигнатурама и жиговима златара Стојића.

Саборна црква светих арханђела представља значајан споменик српске уметнос-

ти XIX века, који је нажалост у досадашњим истраживањима и изучавањима српске уметности XIX века безразложно запостављан. Својом историјом, особеном архитектуром и делима ликовне уметности, представља сажету слику многих уметничких кретања која су се одвијала у Србији током XIX века. У пожаревачкој Саборној цркви током њене историје испреплетали су се разни уметнички стилови и културна струјања, од источноправославног уметничког наслеђа касновизантијских ликовних форми и образаца, преко нових ликовних и естетских принципа западњачких стилова.

НАПОМЕНЕ

1. Ј. Вујић, Путешествије по Србији I, Београд 1901, 49-51.
2. АС-КК, XXI, 1473-1832.
3. АС-КК, XXX, 867-1837.
4. АС-КК, X, 479-1837.
5. Ф. Каниц, Србија земља и становништво I, Београд 1985, 170.
6. П. Момировић, Историја Браничевске епархије, Пожаревац, 1939, 60.
7. М. Пурковић, "Пожаревац", Пожаревац 1934, 58.
8. Д. Фелдић, Изградња и уређење Пожаревца у првим деценијама прошлог века, Зборник радова Народног музеја у Пожаревцу, Пожаревац 1986.
9. Б. Вујовић, Уметност обновљене Србије 1791-1848, Београд, 1986, 112.
10. Исто.
11. Ј. Вујић, нав. дело, 50.
12. Т. Борђевић, Архивска грађа за занате и еснафе у Србији, Београд, 1925, 25.
13. АС-КК, XXXV, 14-1885.
14. АС-КК, XX, 508-1825.
15. Н. Кусовац, Милија Марковић свештеник и сликар, Гласник Српске православне цркве 9, Београд, 1965, 276.
16. Н. Кусовац, нав. дело, 276.
17. М. Јовановић, нав. дело, 110.
18. Исто, 41-42.
19. Исто.
20. Н. Кусовац, Каталог црквеног сликарства и примењене уметности, Класицизам код Срба 6, Београд, 1967, 29.
21. Б. Вујовић, нав. дело, 254-256.
22. В. Хан, Примењена уметност у Београду од Хатишериџа до предаје градова (1830-1867), Зборник радова "Ослобођење градова у Србији од Турака 1862-1867", Београд 1970, 671.
23. Б. Вујовић, Прилог познавању српског златарства XIX века, Зборник музеја примењене уметности 12, Београд 1968, 113-120.
24. Исто.
25. В. Хан, нав. дело, 672.
26. Б. Вујовић, Црквени споменици на подручју града Београда, Београд 1973, 67-68.
27. Б. Вујовић, Прилог познавању српског златарства, 116.

*Сїюна сребрно҃ йуїица са йриложничким наїїином
из йожаревачке Саборне цркве*